

Megújulás és megmaradás

Fabiny Tibor-émlékkönyv

Budapest
2 0 0 9

A kötet megjelenését
az Evangélikus Hittudományi Egyetem
támogatta.

Szerkesztette:
KORÁNYI ANDRÁS

Minden jog fenntartva.
Tanulmányok © szerzők, 2009.
Szerkesztés © Korányi András, 2009.
Hungarian edition © Luther Kiadó, 2009.

Tartalom

Előszó	7
Reformáció	9
BARCZA JÓZSEF: A magyarországi reformáció és helvét irányának sajátos vonásairól, különös tekintettel Károlyi Gáspár írásaira	11
IFJ. FABINY TIBOR: Ecclesia crucis, ecclesia abscondita – Luther az egyházzól	21
FERENCZI ILONA: „Más-képpen: a mint itt nálunk ünnepi-napokon szoktak az Templomban énekelni.” – Egy 17. századi eperjesi imádságoskönyv énekeiről	31
H. HUBERT GABRIELLA: Istenes magyar énekek	44
RUDOLF KELLER: A marburgi kollokvium értelmezőinek tükrében	51
PENTTI LAASONEN: Érintkezési felületek a római katolikus és lutheránus tanok között a harmincéves háború előtt	59
GUSTAV REINGRABNER: A güssingi kolostor könyvtára és a reformáció	63
REUSS ANDRÁS: Az egyházépítő Luther – Néhány 1523-ban keletkezett írása alapján	75
HANS SCHNEIDER: „Hogy megvédelmeztessék vikáriátusotok obszervanciája” – Epizódok Luther erfurti szerzetes idejéből	96
SZABÓ ANDRÁS: David Chytraeus és Magyarország	107
Pietizmus	113
CSEPREGI ZOLTÁN: A puszták papja, avagy Jeremias Schwartzwalder esete a protestáns unióval	115
FONT ZSUZSA: „Theologia pacifica” Erdélyben (Gardenius, Poirer, Köleséri)	125
KATONA TÜNDE – KESERŐ GIZELLA: Az első magyarországi pietista, Simonides és a nyelvművelő Masník albumairól	146
KEVEHÁZI LÁSZLÓ: A pietizmus és a misszió	163
KARL W. SCHWARZ: Matthias Bel – rector et instaurator scholarum Posonensium	176
SZELESTEI N. LÁSZLÓ: Gerhard Cornelius Driesch és Bél Mátyás	181
SZIGETI JENŐ: A 18. század első felének magyar protestáns imádságirodalma	186

Felvilágosodás	205
PETER FRIEDRICH BARTON: Evangélikus keresztyénség a történelmi Ausztriában és Magyarországon	207
FRIED ISTVÁN: Székács József, a közvetítő	221
JUTTA HAUSMANN: Mária Dorottya nádorné kora és a zsidómisszió	231
MARC LIENHARD: Schleiermacher és Luther: összehasonlítás a <i>Beszédek a vallásról</i> alapján	241
Függelék	247
Dr. Fabiny Tibor (1924–2007)	249
Fabiny Tibor egyháztörténész professzor tudományos műveinek bibliográfiája	252

Előszó

Tíz esztendővel ezelőtt, amikor Fabiny Tibor professzor 75. születésnapjának ünnepére e kötet tanulmányai javarészt megszülettek, még magam is csupán egy voltam tanítványai között. Az éppen összegyűlt írások első bekötött példányát Hausmann Jutta ószövetséges egyetemi tanár és Hans Schneider marburgi egyháztörténész professzor szerkesztői munkája gyümölcsként adhattuk át tisztelt és szeretett professzorunknak.

Azóta sok minden megváltozott. Az ünnepi kötetből emlékkötet lett, hiszen az ünnepelt két évvel ezelőtt elköltözött a földi világból. Kiterjedt életművét összegezzük, munkáiból tanulunk, hiányát érezzük és fájlaljuk.

De megváltozott maga a kötet is. Az egykori szerzők sincsenek már mind közöttünk. Számos tanulmány megjárta önálló útját más kötetekben, folyóiratokban. A 85. születésnap alkalmából készült emlékkötet tehát – bár őrzi az eredeti címet és korszakolást, hiszen a reformáció, pietizmus és felvilágosodás hármasságát átfojja Fabiny Tibor egyháztörténeti munkásságát is – színes képet mutat. Vannak benne változatlanul hagyott, ám ma is aktuális írások, vannak benne megújult és egészen új, már ebbe a kötetbe készített tanulmányok. Éppen ezért ezt a színes képet igyekeztünk érintetlenül hagyni, és tartózkodtunk az erőszakos egységesítéstől. A formai összkép egysége mellett megmaradt a tanulmányok egyedi felépítése és a jegyzetelés eltérő formája.

Kései, de nem múltó tiszteletadással adja most kézbe az Evangélikus Hittudományi Egyetem a neves szerzők közös munkáját megköszönve egykori professzorának emlékkötetét. Reméljük, hogy kezével jellegzetesen intő, áldó mozdulata, amellyel a földi lélettől is búcsúzott, ezen a könyvön és emlékezésünkön is megnyugszik.

A szerkesztő

¹⁶ Barcza József válaszából. In: *Confessio* 1986., 4. szám. 7–8.

¹⁷ Károlyi Gáspár, a gönci prédikátor, i. m. 15–17.

¹⁸ Uo., 66.

¹⁹ Kathona Géza: *Károlyi Gáspár történelmi vilásképe*. Debrecen, 1940. 40.

²⁰ Tudományos jegyzetaparátussal ellátott kiadása Czegle Imre: *A Vizsolyi Biblia előljáró beszéde*. In: *Tanulmányok és szövegek a Magyarországi Református Egyház 16. századi történetéből a négyszáz éves jubileum alkalmából III*. Szerk.: Bartha Tibor. Bp., 1973. 517–536.

²¹ Szabó András: *Károlyi Gáspár (1530 k. – 1591)*. Bp., 1984. A szerző ezt összefoglalta és kutatásai újabb eredményeivel kiegészítette: *Károlyi Gáspár életútja a Vizsolyi Bibliáig*. In: *Emlékkönyv a Vizsolyi Biblia megjelenésének 400. évfordulójára*. Szerk.: Barcza József. Bp., 1990. 18–31.

²² Kállay Kálmán: *A Vizsolyi Biblia ótestamentomi részének exegetikai értéke*. In: *Károlyi Emlékkönyv*. Szerk.: Vasady Béla. Bp., 1940. 72.

²³ Pongrácz József: *A Vizsolyi Biblia újszövetségi részének exegetikai értéke*. Uo. 98.

²⁴ Tóth Kálmán: *A Vizsolyi Biblia és Kálvin*. In: *Emlékkönyv a Vizsolyi Biblia megjelenésének 400. évfordulójára*. I. m. 119.

²⁵ Makkai Sándor méltatása. In: *Protestáns Szemle* 1940. 335–336.

Ecclesia crucis, ecclesia abscondita

Luther az egyházzól

IFJ. FABINY TIBOR

„Az úgynevezett hitvalló vagy szenvedő egyházi magatartás 1995 végén anakronisztikus”¹ – hangzott el ez az állítás pár évvel ezelőtt egy egyházvezetői jelentésben. Az alábbiakban azt kívánom megvizsgálni: valóban „anakronisztikus”-e a hitvalló vagy szenvedő egyházi magatartás? Hozzá tartozik-e, s ha igen, mennyiben az egyház tulajdonjegyeihez, a *notae ecclesiae*-hez a hitvallás és a szenvedés? Vagy tényleg idejét múlta eszme lenne ez? A választ hitvallási iratokban és Luthernél keresem.

1. Az egyház néhány reformátori meghatározása

Mi tehát az egyház? Elsőként felidézhetjük az Ágostai hitvallás idevonatkozó, jól ismert passzusát:

„Az egyház a szentek gyülekezete, ahol az evangéliumot tisztán tanítják és a szentségeket helyesen szolgálják ki.”²

Melanchthon az Ágostai hitvallás apológiájában hozzáteszi: „Mi azért a Szentírás értelmében azt tartjuk, hogy az egyház sajátos értelemben azoknak a szenteknek a gyülekezete, akik igazán hisznek Krisztus evangéliumában és Szentlelkük van. Mindamellet elismerjük, hogy ebben az életben sok képmutató és gonosz is keveredik közéjük, és a külső ismertető jelek közösséget nézve, tagjai az egyháznak s ezért egyházi tisztségeket is viselnek.”³

Luther a Nagy kátéban a harmadik hitágazat magyarázatokor írja a következőket:

„Hiszem, hogy él a földön egy szent nép és gyülekezet: csupa szent, egy fő, Krisztus alatt, a Szentlélek hívta egybe, egy a hite, a szándéka, a gondolkodása, sokféle adománya van, de egységes a szeretetben, nincs benne szakadás és elkülönülés. Én is egyik része és tagja vagyok, minden javainak élvezője és részestársa. A Szentlélek vitt oda, és illesztett testébe úgy, hogy meghallgattam és hallgatom Isten igéjét, mert így kezdünk bejutni. Azelőtt ugyanis egészen az ördögé voltunk, sem Istenről, sem Krisztusról nem tudtunk semmit.”⁴

A Schmalkadeni cikkekben pedig ezt írja Luther:

„Istennek hála – a hétéves gyermek is tudja, hogy mi az egyház: A szent hívők és »azok a báránykák, akik hallgatják Pásztoruk hangját« (Jn 10,3). A gyermekek ugyanis így imádkoznak: »Hiszek a szent keresztyén egyházban.« És nem a karingek, tonzurák, hosszú köntösök és egyéb szertartások teszik szentté az egyházat, amiket a Szentírással ellentétben kiagyaltak, hanem Isten igéje és az igaz hit.”⁵

2. Melyek az egyház jegyei? (Notae ecclesiae)

A *zsinatokról és az egyházzól* című, 1539-ben írt munkájának harmadik részében Luther hét pontban sorolja fel az egyház jegyeit, a *notae ecclesiae*-t.⁶ Luther szerint az egyház nemcsak *ecclesia*, hanem *sancta, catholica, christiana*, s a „Kirche” szó helyett a „keresztyén szent nép” elnevezés sokkal szerencsésebb lenne. Egyházzól van szó akkor is, amikor az Ószövetség az „Isten népe” kifejezést használja. Honnan ismerhető tehát fel az egyház? A hét jegyet – írja Luther – akár „hét szentségnek” is nevezhetné, de mivel e kifejezésnek rossz íze van, ezért inkább a „keresztyéni megszentelés hét fő részének”, vagy „hét ereklyének” nevezi.⁷

1. Isten igéje

„Ott egyház van, ahol megvan az Isten igéje. Az Isten igéje a fő dolog, ez a főszentség, melytől a keresztyéni név a szent nevet kapta. Mert Isten igéje szent, megszentel mindent, amihez ér, sőt az ige magának Istennek a szentsége, az Istennek ereje, amely üdvözít (Róm 1,16). Az élőszóval hirdetett igéről beszélünk... akik hisznek benne és cselekszik is azt... Ahol tehát látod és hallod, hogy az ilyen ígét hirdetik, ott ne legyen kétséged, ott bizonyára kell, hogy legyen igazi *Ecclesia sancta catholica*... bárha nagyon kevesen is vannak. Ahol az (Isten igéje) van, ott keresztyéni szent népnek is kell lennie. Mert Istennek igéje nem lehet Istennek népe nélkül. Viszont Istennek népe sem lehet Isten igéje nélkül. Isten igéje az, ami csodát művel, mindent rendbehoz, mindent fenntart, mindent véghezvisz, minden ördögöt kiűz... mi tudjuk, hogy az ige az első és főszentség, hogy ez szüli, tartja, táplálja, erősíti az egyházat, ahogy Szent Ágoston is mondja: *Ecclesia verbo Dei generatur, alitur, nutritur, roboratur* (Az egyházat Isten igéje szüli, tartja, táplálja, erősíti).”⁸ Az Isten igéje teremti az egyházat és nem fordítva, amint ezt a katolikus felfogás vallja. Mai szóhasználattal úgy is mondhatnánk, hogy a római katolicizmusban a „feminin” elem az erősebb, hiszen az egyház mint „anya” az elsődleges, amíg a protestánsban a „maszkulin” elem, hiszen az Isten igéje teremti, azaz „nemzi” az egyházat.

2. A keresztség

„Megismerhető Isten népe a keresztség szentségén, ahol azt Krisztus urunk szerint tanítják, hiszik, alkalmazzák. Mert a keresztség a Szentlélek megújítása által való újjászületés szent fürdője (Tit 3,5), amelyben megfürödve, mint Isten bárányának szentséges, ártatlan vérében a Szentlélek által, megtisztulunk a bűntől és haláltól. Ne tévesszen meg, ki az, aki kereszttel. A keresztség nem a kereszttel, hanem a megkeresztelendő... ugyanígy Isten igéje nem a hirdető, hanem a tanítvány, aki hallja és hiszi...”⁹

3. Az oltáriszentség (Az úrvacsora)

Felismerhető az egyház az úrvacsoráról, ahol azt helyesen nyújtják, hiszik és fogadják. „Az se tévesszen meg, hogy szent-e az ember, vagy kétnejű, aki neked a szentséget nyújtja. Nem azé a szentség, aki nyújtja, hanem akinek nyújtatik”. Ilyen üdvözítő cselekedetei csak Isten népének vannak.¹⁰

4. A kulcsok hatalma

A „kulcsok hatalmának” (*potestas clavis*) bibliai alapja: Mt 18,18. „Ha egy keresztyén vétkezik, megbüntethessék, ha meg nem javul, felmentessék. Ahol látod, hogy bűnöket megbocsátanak, bűnökért büntetést szabnak, akár nyilvánosan, akár magánosan, ott Istennek népe vagy. Mert ahol nincsen Isten népe, ott nincsenek kulcsok... Krisztus hagyta örökségül: Krisztus halála árán az elbukott bűnöket újra megszenteli... akik megtérni nem akarnak, kiteszítasanak a szent nép közösségéből... Sohse törődj te itt a pápa két kulcsával, melyből ő két tolvajkulcsot csinált minden királynak kincstárához és koronájához!”¹¹

5. Az egyházi szolgák elhívása

„Egyház szolgákat avat, hív el, hivatalokat tölt be (Ef 4,11 – apostolokul, evangélistákul, tanítókul, kormányzókul...). Mi lenne, ha mindenki beszélni akarna, egyik se akarna engedni a másoknak? Itt se kérdezd, hogy milyen ember az, aki a hivatalt bírja. Mert nem annak adattak a dolgok, akié a hivatal, hanem, aki a hivatal által fogja megkapni.”¹² Tehát az egyházi szolgálatra a jó rend kedvéért van szükség, a papok nem magasabbrendű lények, mint a laikusok, hanem a laikusok és az ordináltak egyaránt *minister verbi domini*, vagyis az úr igéjének szolgái.

6. Az imádság

„Mert valahol ezt látod, hogy a miatyánkot imádkozzák, és ezt az imát tanulják, ahol zsoltárokat és egyházi énekeket énekelnek az Isten igéje és az igaz hit szerint..., ahol a hiszekeggyel, a tíz parancsolattal, a kátéval foglalkoznak, ott Istennek szent, keresztyén népe vagy.”¹³

7. A keresztség

„Külsőleg is megismerhető a keresztyéni szent nép az üdvösséges szent kereszten, azon, hogy el kell szenvednie minden szerencsétlenséget és üldözést, minden megpróbáltatást és bajt (ahogy a miatyánk mondja) az ördög, a világ és a test részéről, hogy el kell tűnie belső szomorúságot, félelmet, rettegést, külső szegénységet, megvetetést, betegséget, gyengeséget, hogy hasonlónak legyen urához, a Krisztushoz. És mindezen szenvedések indító okának egyedül annak kell lenni, hogy erősen ragaszkodik Krisztushoz és Istennek igéjéhez: s így a Krisztusért szenved... Ahol ily megpróbáltatást látsz, ott légy meggyőződve arról, hogy ott Istennek szent népe vagy... Az üdvözítő kereszttel a Szentlélek nemcsak megszenteli, hanem boldogítja is népét... ha valakit Krisztusért megátkoznak, szidnak, gyaláznak, sanyargatnak, az igenis szentté teszi az embert... Rm 5,4, *Tribulatio spes operatur*. A megkísértés reménységet szül.”¹⁴

Luther a római katolicizmussal és a rajongókkal szemben kétfrontos harcot folytatott: a katolikusok a földi intézményben, a rajongók a „láthatatlan”, „lelki” egyház, a tökéletesek közösségében látták az egyház lényegét. Mindkét tábor valami emberi minőségben akarja meg-

ragadni az egyház lényegét. Luther szerint ezzel szemben az egyház lényege, hogy ott az Isten cselekszik, még akkor is, ha az sokszor elrejtve történik.¹⁵

3. Mit jelent a „keresztformájú” egyház? („ecclesia crucis”)

Az egyház utolsó, hetedik jegye, a „hetedik szentség” tehát a szent kereszt. Ez vezet el bennünket a „kereszt teológiához”, amelyről a 20-as években Walter von Loewenich¹⁶, újabban pedig Alister E. McGrath¹⁷ írt jelentős monográfiát. A „kereszt teológusát” Luther az 1518-as Heidelbergi Disputácóban¹⁸ állítja szembe a „dicsőség teológusával.” (19–21. tételek)

„Nem az nevezhető méltán teológusnak, aki Isten láthatatlan dolgait az ő teremtett műveiben felfogva szemléli (19). Hanem az nevezhető méltán teológusnak, aki Istennek látható műveit, azaz a „hátát” a szenvedésekben és a keresztben szemlélve fogja fel (20). A dicsőség teológusa a rosszat jónak, a jót rossznak mondja, a kereszt teológusa azt mondja, ami a valóság. (21)¹⁹

Ki is a „dicsőség teológusa” és ki a „kereszt teológusa”?²⁰ A középkori teológia (a tomizmus!) az *analogia entis* elvére épült. Vagyis a filozófia az alap, s erre épül a tudományok királynője, a teológia. A középkori filozófia úgy vélte, hogy a teremtésben végső soron minden Istenre utal, vagyis az analógia segítségével megismerhetjük Istent. Tehát a titkok „mögé” láthatunk, a keresztben is csak emberileg, érzelmileg rendülünk meg, de mögötte „látjuk”, felfogjuk Isten csodálatos cselekedeteit. Luther szerint ez gyökeresen téves út, a kereszt ugyanis nem „transzparens”, nem láthatunk át rajta, hanem a keresztben Isten láthatóvá tette, hogy mit tett miattunk és értünk. Ha megkerüljük a keresztet, akkor a látásunkban van a hiba, nekünk igenis látni, szemlélni kell Krisztus szenvedését.²¹

Ezzel szemben a kereszt „megfordítja” az eleve rossz látásunkat. A dicsőség teológusaként fordított optikában láttuk a dolgokat: a rosszat jónak, a jót rossznak, a bolondságot bölcsességnek, a bölcsességet bolondságnak gondoltuk... A kereszt teológusa nem akar a kereszt „mögé” látni, számára a kereszt nem transzparens, hanem tükör: ez vagy Te, ezt tettem Érted – mondja az Isten a keresztet szemlélő embernek. Mózes is a dicsőség teológusa akart lenni, akárcsak Zebedeus fiai Jézus esetében. Isten Mózeshez egyszerre volt kegyelmes (mert valamit mégis megmutatott magából!), és ugyanakkor meg is alázta. Mert csak a *posteriori* mutatott meg magából valamit. Ezt szemlélhetjük a keresztben is: a mocskot, a bűnt, a fertelmességet. Ezt mutatja meg nekünk az Isten. De ebbe a mocskba, a tőle nem várt „szokatlan” dologba (Ézs 28,21), az *opus alienum*-ba (bal kezébe) belerejti annak ellentétét, a minket szerető és megmentő irgalmát, az *opus proprium*-ot, a jobb kezét. Mindez csak a hívő szemlélőnek tárul fel. Csak a hit ismeri fel Isten szörnyűséges ítéletében az ő megmentő irgalmát. Isten kérlelhetetlen haragja (*ira severitatis*) mögött az ő könyörületes haragja (*ira misericordiae*) rejtőzik!

Erről szól a 21. tétel magyarázata is. Ám vigyáznunk kell arra, nehogy a kereszt teológiája „negatív dicsőség teológia” legyen! Nehogy önmagában dicsóítsuk a szenvedést! A szenvedés önmagában rossz. A kereszt a dicsőség teológusából akar minket a kereszt teológusává tenni. Megromlott látásunkat, hamis optikánkat 180 fokos fordulattal akarja elmozdítani. Ami lent volt, most fent lesz, ami lent, az fent, ami jó volt, az rossz lesz, ami rossz, az pedig jó. Mind-

eközben Isten „kísért” (*Anfechtungen*), megaláz és porba dönt minket. Igen, fájdalmat okoz nekünk, de amikor a kereszt „megtámad” bennünket, passzívan el kell viselnünk. Ez a mi passziónk. Isten dicsősége rejtett a kereszt gyalázatában. Luther odáig is elmegy, hogy kimondja: Isten ördöggé lesz, s a pokolra visz azért, hogy mi a mennybe mehessünk. *Opus proprium* rejtett az *opus alienum*-ban! Nem mögötte, hanem abban! A dicsőség teológusa saját vallásosságától felfuvalkodik, megkeményedik. Érvényes ez az ún. „nagy” teológusokra és a szuperkegyesekre egyaránt. A vallási „vágy” is lehet valami csillapíthatatlan kívánság. A kereszt azonban közbeavatkozik, „interveniál”. Nem engedi, hogy az „egom” (akár vallásos is az!) növekedjék, mert akkor lecsúszok a kereszt teológusának útjáról, és észrevétlenül a dicsőség teológusának útján találok magam. S azáltal, hogy interveniál, megöli bennem az emberit. S ez vezet el oda bennünket, hogy meg kell halnunk ahhoz, hogy újjászülethessünk. Nem csak egyszer, hanem újra és újra, mert az ego állandóan újratermelődik.

Lássuk ezek után, hogy a „kereszt teológiája” miképpen érvényes az egyházra? E. W. Gritsch kiváló Luther-könyvének egy fejezetére fogunk támaszkodni, ahol a szerző a könyve egyik fejezetének ezt a címet adta: „a keresztformájú egyház”.²²

Egyéni életünk és az egyház élete is e földön harc és küzdelem. A keresztiségünkben monduk először ellene az Ördögnek. Mi van keresztiségünk és a halálunk között? A „keresztformájú” élet, a keresztény ember és az egyház élete ugyanis kiábrázolja a Krisztust.

A Krisztust követő egyház életében a harc (*ecclesia militans*) a keresztény élet velejárója. A hitvallásokkal kapcsolatban írja Luther:

„Nem jó jel az, ha a hívők nem harcolnak az Ördöggel, aki a sarkukat mardossa, ez ugyanis azt jelenti, hogy a sarokmardosó nyugton végezheti a maga dolgát. Ám ha nincs nyugalma és ordít, az annak a jele, hogy megtámadták és le fogják győzni. Mert Krisztus támadást indított az ördög háza ellen. Bizony, ha valaki a keresztényen egyházat békeességben, kereszt nélkül, eretnekek nélkül, pártoskodók nélkül szeretné látni, annak csalódnia kell. Mert ha ilyennek látod, akkor az bizony az ördög hamis egyháza, s nem pedig a valódi egyház.”²³

A keresztény egyház sorsa tehát hasonló a prófétákéhoz és az apostolokéhoz. Ami megtörtént a Szenvető szolgálával, a Messiással, annak az egyházzal is meg kell történnie: a hűséges szolgáltnak, az egyháznak szenvednie kell e világban. Ha valakit Krisztusért megátkoznak, szidnak, gyaláznak, sanyargatnak – az szentté teszi az embert (*Tribulatio spem* – a megkísértés reménységét szül).

A „szenvető szolga” nemcsak Krisztusnak, hanem az egyháznak is az előképe. De nem azért szenvedek, hogy „kiérdelemjem Isten kegyelmét”! A szenvedés nem vallásoskodás, cselekedet, munka, misztika, hanem engedelmisség! A szolgálat szenvedéssel jár, de hogy az egyház elkerülje a szolgálattal járható bálványimádást, az egyháznak állandóan reformációra van szüksége: *ecclesia semper reformanda est*. Akik Isten ígését igazán szolgálják, azoktól nem lehet messze a szenvedés: a szolgálat és a szenvedés összetartoznak. Lehet, hogy az egyháznak el kell vesztítenie státuszát ahhoz, hogy jobban szolgálja az evangéliumot, az egyháznak el kell viselnie a szenvedést ahhoz, hogy reformálódjon.

„Mennyivel egyszerűbb lenne, ha az Ördög nem harapdálna Krisztus sarkát, vagy ha valaki megállítaná őt ebben. Akkor megvalósulhatna a nyugodt, békés egyház gondolata. De mivel jelenleg a Sátán Krisztus ellensége, ezért sohasem szűnik meg az egyházban szakadást, szektákat teremteni. Durván megsértjük a mi drága anyaszentegyházunkat, ha őt tesszük hibássá ezért a sok széthúzásért és szakadásért. Az egyház nem okozója, hanem ellenkezőleg: elszelvedője a szakadásnak.”²⁴

Luther látta, hogy az egyháznak nemcsak jelene, hanem története is van. Az egyház történetének alapja a Jelenések könyve. Az egyházon belüli harcot Isten és a Sátán harcaként értette, s vallotta, hogy ez a konfliktus csak Krisztus második eljövételével ér véget. Jelenések 12,7 (Mihály viaskodása a sárkánnyal) alapján írja Luther:

„Ugyanennek a harcnak kell végbemennie e földön a látható egyházban is. Ezt a harcot nem az angyalok vívják, hanem a keresztyének, akik hitükkel Krisztus országának polgárai. Harcolnak pedig az ördöggel, aki a világot elhiteti. Nincs a földön más harc, csak ez az egy. E harc fegyvere nem páncél, kard, dárda, puska vagy testi erő, hanem az ige egyedül.”²⁵

4. Mit jelent a „rejtett” egyház? („ecclesia abscondita”, „sancti absconditi”)

Luthernak a rejtett egyhárról szóló gondolatai a kereszti teológiájából következnek. Amiképpen Isten elrejtette dicsőségét a kereszti gyalázatába, úgy az egyházát, a szentjeit is önmaguk ellentétébe rejtje el az Isten (*abscondita suo contrario*). Sokféle ellentétpárt szoktak alkalmazni az egyház jellemzésére: „igaz egyház – hamis egyház”, „láthatatlan egyház – látható egyház”, „szolgáló egyház – uralkodó egyház”, vagy újabban: „hitvalló egyház – kollaboráns egyház”. Nézetem szerint az egyszer etikai, másszor platonikus, egyszer ideologikus, másszor politikusi kategorizálásnak az a veszélye, hogy a kategorizáló természetesen önmagát tekinti az „igaz”, a „láthatatlan”, a „szolgáló”, a „hitvalló” egyház tagjának. Az egyház szakrális misztériumból talán többet sejtet meg, ha a „hivatalos – rejtett” egyház megkülönböztetését használjuk. Ez az *ekklézológiai* kategorizálás ugyanis nem húz éles határt a két tábor, a „mi” és az „ők” között. Ha Isten egyháza rejtett, akkor lehet, hogy az „ők” közül is tartoznak oda, s nem mindenki az, akit „mi” gondolunk odatartozónak. A mi sokszor könnyed és talán nem eléggé felelős kategorizálásunknál mélyebb az egyház titka és ugyanolyan kifürkészhetetlen, mint Isten bölcsessége.

Az *ecclesia abscondita* gondolata már felbukkan Luthernak A *szolgai akarat* című művében. Itt Luther cáfolja Erasmus egyházképét, rámutatván, hogy nem az az egyház, amit annak neveznek, és akik valóban Isten népe és az egyház voltak, azokat csak ritkán nevezték annak. De Isten mégis megtartotta egyházát, még ha nem is nevezték annak. Példaként az ariánusok idejét említi, amikor alig volt ötven katolikus püspök, az egyház nevében mindenütt az ariánusok uralkodtak. Az egyház tehát nem feltétlenül az, ami annak látszik, vagy annak nevezi magát.

„Bizony, az Isten egyháza nem olyan egyszerű dolog, mint az »Isten egyháza« elnevezés. De szentek sem találhatók minden bokorban, mint az »Isten szentjei« cím, amelyből mindig van egy zomborral. Ezek gyöngyök és drágakövek, amelyeket a Szentlélek nem vet oda a disznók-

nak, mit azt a Szentírás vallja: elrejtettek, hogy az istentelen ne láthassa meg bennük az Isten dicsőségét.”²⁶

Luther az Ézsaiás-előadásában (1527–30) is többször megfogalmazza, hogy Isten népe szét-szórt polgárság (*deserta civita*)²⁷, s az egyház elrejtett a kereszti alatt²⁸. Végezetül Luther a Jelenések könyvéhez írt második előszavában írja:

„Az egyházhhoz értelmekkel nem férközhetek közel, még ha összes szemüveged felteszed is. El tudja rejtene az ördög, betemeti botrányokkal és meghasonlással, hogy bőven találj rajta botrányoznivalót. S Isten is elrejteti a gonosztetteket a mindennemű bajok mögé, hogy bolonddátéve magadat hamis ítéletet kiáltasz rá. Mert azt akarja, ne szemeddel, hiteddel fogd fel azt. Mert azt hisszük, amit látunk... Mert önmaga elől is erősen elrejteti a keresztyény, hogy nem látja önnön szentségét és erényességét, hanem csupa hibát és gyalázatot talál magán.”²⁹

Walter von Loewenich gondolata az egyház elrejtettségeről ma igazán aktuálisnak hangzik: „Az egyház elrejtettsége pedig szenvedési formájában jut kifejezésre. A protestantizmus bűne, hogy Luther ezen gondolataival kevésbé komolyan foglalkozott. Luther a kereszti, a szenvedést úgy tekintette, mint az egyház legdrágább kincsét: az egyház, amely Lutherről nevezetik, gyakran nem szívelte meg eléggé ezt (WA 1,613,23kk). A túlságosan harcias, lármás egyházpolitika gyanús Luther szemében (WA 5, 227,7kk). Az igaz egyház inkább mártíregyház.”³⁰

5. Mit jelent, hogy az egyház „történés”? (Kirche im werden)

Gritsch hangsúlyozza, Luthernél az egyház sohasem statikus intézmény, hanem mindig a változás folyamatában van, „úton van” (*ecclesia in via*)³¹. Amint az ige is esemény, úgy az egyház is „történés”. Az egyház intézményes megjelenésében még nem egyház, hanem csak az engedelmis tetteiben. Nem eredendő szubsztancia, hanem eredmény. Akkor egyház az egyház, ha küldetéséhez híven él, és teszi, amit feladatul kapott. Az egyház nem létezik, hanem „lesz”.³²

6. Mit jelent, hogy az egyház „communio” (koinonia)?

Térjünk vissza az Ágostai hitvallás definíciójára: egyház a szentek közössége: *communio sanctorum*. Luther is szívesebben használta a *communio* fogalmát mint a „Kirche”-t.³³ Vajta Vilmos kiváló könyvében³⁴ részletesen elemzi Luther *communio*-fogalmát. Luther „zwo kirchen”-ről beszél és ekklézológiájában bizonyos „kétrétegűséget” figyelhetünk meg.³⁵ Az egyház egyszerre *communio spiritualis* és *communio corporalis*. Ám a külső valóság a hit láthatatlan, lelki valósága nélkül csupán pszeudoegyház³⁶, amelynek nincs köze a Szentíráshoz. Luther gondolatait Vajta a mai helyzetre alkalmazza, amikor ezt írja: „az egyház mint szociális jelenség az emberi társadalomban szociálisan is megközelíthető. Kaphat jogi és politikai, sőt még humánus értelmezést is. De lényegét tekintve az egyház csak a lelki-szakramentális értelmezésben lép elő olyan elrejtett valóságként, amelyet Isten teremtő Szentlelke hoz létre a hívő lelkekben.”³⁷ A szak-

rális communio alapvető metaforái: a fej–test, vőlegény–menyasszony. Az egyház test, és a test a fejtől kapja az életet: Krisztus nélkül az egyházat nem lehet elképzelni. Krisztus mindenkinek az ura, de csak a keresztényeknek a feje. A testnek egybe kell fornia a fejjel, hogy belőle életet nyerjen (Ef 4,15, ill. 5,32). Az egyház „női test”, a „menyasszony”, aki eggyé válik „vőlegényével”, a Krisztussal. Azzal a Krisztussal, akinek tisztaságát és igazságát Isten neki tulajdonítja. Luther *A keresztyén ember szabadságáról* című művében fejezi ki ezt igen találóan és szépen:

„A vőlegény vállalja azt, ami a menyasszonyé, ami magáé, abban részesíti menyasszonyát... ez a személy a menyasszony bűnét, halálát, poklát, a hit jegygyűrűjét közössé, sőt sajátjává teszi, s ezekhez úgy viszonyul, mintha övé volnának, mintha ő vétkezett volna... a hívő lélek a hit jegyajándékával Krisztusban, az ő jegyesében minden büntől szabad. Mert ajándékul kapta jegyesének, Krisztusnak örök igazságát, életét és üdvösségét. Így állítja maga elé menyasszonyát folt és ránc nélkül dicsőségben, megtisztítva őt az élet igéjének fürdőjével.”⁵⁸

7. Konklúzió

Luther egyházfogalma után kutatva megállapíthatjuk, hogy a hitvalló és a szenvedő egyház fogalmát aligha lehet bármikor „anakronisztikusnak” nevezni. A dolgozatunk elején idézett egyházvezetői nyilatkozat teológiai hibája, hogy az egyházat szociológiai és nem szakramentális értelemben fogja fel. Számára az egyház *societas* és nem *communio*. Szerinte az egyház „kis történései” csupán a világi politika „nagy történéseinek” leképezése. Az lehet, hogy politikai értelemben 1989 után „anakronisztikus” az egyház szenvedéséről beszélni, *csak éppen az egyházzal nem a politikum, hanem a teológia az adekvát beszédmód*. Szakramentális értelemben az egyház Krisztus szent, misztikus teste, amely keresztet hordoz, szenved, harcol, hitet vall, rejtőzködik akkor is, amikor a külvilág az üldözés helyett hirtelen a kegyeit keresi. S talán ebben az *aion*-ban éppen ez jelenti neki a szenvedést és a keresztet.

BIBLIOGRÁFIA

- AURELIUS, Carl Axel: *Verborgene Kirche. Luthers Kirchenverständnis aufgrund seiner Streit-schriften und Exegese 1519–1521*. Arbeiten zur Geschichte und Theologie des Luthertums, Neue Folge Band 4. Lutherisches Verlagshaus, 1983.
- AVIS, Paul D. L.: *The Church in the Theology of the Reformers*. John Knox Press, Atlanta, 1981.
- GÁNÓCZY Sándor: *Az egyház*. Teológiai zsebkönyvek 9. Agapé–Távlatok, Szeged–Budapest, 1995.
- GRITSCH, Eric W.: *Martin – God’s Court Jester*. Luther in Retrospect. Sigler Press Ramsey, NJ, 1990. (1. kiad. Fortress Press, 1983.) 178–189. old. Magyarul: *Isten udvari bolondja*. Luther Márton korunk perspektívájából. Ford.: Böröcz Enikő. Luther Kiadó, Budapest, 2006.
- KATTENBUSCH, Ferdinand: *Die Doppelschichtlichkeit in Luthers Kirchenbegriff*. Leopold Klotz, Gotha, 1928.
- LOEWENICH, Walter von: *Luthers Theologia Crucis*. 5. kiad. Luther Verlag. Wittenberg, 1967.

(1. kiad. 1929). Magyarul: *Theologia crucis*. A kereszt teológiája Luthernél. Ford.: Mády Katalin. (Magyar Luther Könyvek 8.) Evangélikus Sajtóosztály – Magyarországi Luther Szövetség, Budapest, 2000.

PÓSFAY György: *„A Földön élő egész egyház.”* Mit tanított Luther Márton az egyház egyetemességéről? A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Budapest, 1997.

VAJTA Vilmos: *Communio*. Krisztus és a szentek közössége Luther teológiájában. Magyarországi Luther Szövetség, Budapest, 1993.

JEGYZETEK

¹ Elhangzott a Magyarországi Evangélikus Egyház Országos Presbitériuma és Közgyűlése ülésének egyik jelentéseként (1995. december 8.). Frenkl Róbert: Országos felügyelői jelentés. *Evangélikus Élet*, 1996. január 21. 1.

² Az Ágostai hitvallás VII. cikk. Konkordia könyv. Az Evangélikus Egyház hitvallási iratai. Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály, Budapest, 1957. I. kötet, 24.

³ Uo. 169.

⁴ Luther Márton négy hitvallása. Ford. és a bevezetést írta: D. Dr. Pröhle Károly. A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Budapest, 1983. 202.

⁵ Uo. 305.

⁶ Luther Márton: *A zsinatokról és az egyházzal*. D. Luther Márton művei 6. kötet. Budapest–Pozsony, 1917. 362–418. old. Rövidítve lásd *Keresztyén Igazság*. Új folyam, 13. szám, 5–7.

⁷ Uo. 417.

⁸ Uo. 407–409.

⁹ Uo. 409.

¹⁰ Uo. 411.

¹¹ Uo.

¹² Uo. 414.

¹³ Uo. 415.

¹⁴ Uo. 414–415.

¹⁵ Dóka Zoltán: *Az igazi egyház. Keresztyén Igazság*. Új folyam, 13. szám, 4–5.

¹⁶ Walter von Loewenich: *Luthers Theologia Crucis*. 5. kiad. Luther-Verlag, Wittenberg, 1967. (1. kiad. 1929.) Magyarul: *Theologia crucis*. A kereszt teológiája Luthernél. Ford.: Mády Katalin. (Magyar Luther Könyvek 8.) Evangélikus Sajtóosztály – Magyarországi Luther Szövetség, Budapest, 2000. Angolul: *Luther’s Theology of the Cross*. Transl. Herbert J. A. Bouman. Augsburg Publishing House, Minneapolis, 1976.

¹⁷ Alister McGrath: *Luther’s Theology of the Cross*. Basil Blackwell, Oxford, 1985. Magyarul a könyv utolsó fejezete: „Cruz sola est nostra theologia – A kereszt: ez a mi teológiánk”. *Protestáns Szemle* 1993/2. 81–100. Ford.: Bogárdi Szabó István.

¹⁸ Luther Márton: *Heidelbergi Disputáció*. Magyar Luther Füzetek 8. Magyarországi Luther Szövetség, Budapest, 1999. Ford.: Nagybockai Vilmos. Az újabb szakirodalomból lásd Gerhard O. Forde: *On Being a Theologian of the Cross*. Reflections on Luther’s Heidelberg Disputation, 1518. Grand Rapids, Michigan, William B. Eerdmans, Cambridge U. K., 1997.

¹⁹ Heidelbergi disputáció, 13.

²⁰ Az itt következő rész bővebben megjelent a *Ki a teológus?* című cikkemben: *Lelkipásztor*, 1999/6., 204–208. A cikk eredetileg korreferátum volt Nagybockai Vilmos „A Heidelbergi Disputáció ökumenikus jelentősége” című előadásához. Elhangzott a Magyarországi Luther Szövetség budapesti tagozatának ülésén, 1999. április 6-án.

²¹ Luther Márton: *Hogyan szemléljük Krisztus szent szenvedését?* Magyar Luther Füzetek 6. Magyarországi Luther Szövetség, Budapest, 1997. Ford.: Véghegyi Antal.

²² Eric W. Gritsch: *A Cruciform Church. Martin – God's Court Jester*. Luther in Retrospect. Sigler Press Ramsey, NJ, 1990. (1. kiad. Fortress Press, 1983) 178–189.

²³ Idézi Gritsch, i. m. 178. old. „Az egyház három hitvallása” (WA 50,272.30–273.1. LW 34:215)

²⁴ Idézi Gritsch, i. m. 188. old. „Az egyház három hitvallása” (WA, 50:270.17–22, LW 34,212.)

²⁵ D. Carl Witte (összeáll.): *Jer, örvendjünk, keresztyének*. Luther írásaiból mindennapi áhitatra. Budapest, 1995. (1. kiad. 1938). Ford.: Szabó József. 386.

²⁶ Luther: *A szolgálai akarat*. Luther Márton *De Servo Arbitrio* című teológiai vitairata – 1525. Latin eredetiből és németből fordították: Jakabné Csizmazia Eszter, Weltler Ödön és Weltler Sándor. Berzsenyi Dániel Evangélikus Gimnázium (Liceum), Sopron, 1996. 58. Latinul WA 18, 651, 24kk.: „Non est res tam vulgaris, – mi Erasme – Ecclesia dei, quam est nomen hoc: Ecclesia dei, nec ita passim occursant sancti Dei ut, hoc nomen: Sancti Dei. Margaritum et nobiles gemmae sunt, quas spiritus non proicit, ante porcos, sed ut scriptura vocat, absconditas servat, ne impius videat gloriam dei.”

²⁷ WA 31,2, 407, 3kk, (LW 17,86)

²⁸ WA 31, 2, 220, 32kk, (LW 16,299)

²⁹ Luther Márton: *Előszók a Szentírás könyveihez*. Magyar Luther Könyvek 2. Magyarországi Luther Szövetség, Budapest, 1995. Ford.: Szita Szilvia, 169. old. A „rejtett egyház” -hoz lásd Carl Axel Aurelius: *Verborgene Kirche*. Luthers Kirchenverständnis aufgrund seiner Streitschriften und Exegese 1519–1521. Arbeiten zur Geschichte und Theologie des Luthertums. Neue Folge Band 4. Lutherisches Verlagshaus, 1983. Különösen jelentős a 9. zsolttár lutheri exegézisének elemzése: 96–102. (WA 5, 284–325)

³⁰ Walter von Loewenich: *A kereszt teológiája Luthernél*. Ford.: Muntag Andor és Gáncs Aladár. Kézirat. 181. j.

³¹ Scott H. Hendrix: *Ecclesia in via*. Leiden, 1974.

³² Gritsch, i. m. 188.

³³ Uo. 187.

³⁴ Vajta Vilmos: *Communio*. Krisztus és a szentek közössége Luther teológiájában. Magyarországi Luther Szövetség, Budapest, 1993.

³⁵ Ferdinand Kattenbusch: *Die Doppelschichtlichkeit in Luthers Kirchenbegriff*. Leopold Klotz, Gotha, 1928. Tudomásom szerint még senki nem hasonlította össze Tyconius Liber regularumjának 2. szabályával: De domine corpore bipertito. Lásd: *A szabályok könyve*. Hermeneutikai Füzetek 12. Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest, 1997.

³⁶ Johannes Wirsching: *Kirche und Pseudokirche*. Konturen der Häresie. Göttingen, 1990.

³⁷ Vajta, i. m. 18.

³⁸ Luther Márton: *Értekezés a keresztyén ember szabadságáról*. Luther Márton négy hitvallása. Ford. és a bevezetést írta: D. Dr. Pröhle Károly. A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Budapest, 1983. 42.

Kiadja a Magyarországi Evangélikus Egyház Luther Kiadója
Budapest, 2009.
Felelős kiadó: Kendeh-Kirchknopf Péter
Olvasószerkesztő: Ugrin Aranka
Nyomta és kötötte az ETO-Print Nyomdaipari Kft.
Felelős vezető: Magyar Árpádné

ISBN 978-963-9571-99-0